

İLK DÖNEM RİVAYETLERİNDE SİFFİN VAK'ASI*

Mahayudin Hajji YAHYA

Çev: Prof. Dr. Ahmet Turan YÜKSEL

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
İslâm Tarihi A. B. D. Öğretim Üyesi

Bu makalenin amacı Hz. Ali-Muâviye anlaşmazlığı ve Hâricîler'in ortaya çıkışını incelemektir. Müellif, konu ile ilgili ilk Arap tarihçilerince nakledilen rivayetleri mümkün olduğunca yakından izlemeye çalışacaktır. Bu araştırma başlıca aşağıdaki kaynaklara dayanmaktadır.

Taberî'nin, İslâm Tarihi konusunda en detaylı ve kapsamlı rivayetleri toplayan Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk'u makalenin başlıca kaynağıdır. Ebû Mihnef (v. 157/774), el-Medâinî (v. 215/830), eş-Şa'bî (v. 110/728), el-Vâkîdî (v. 207/823) el-Heysem b. Adî (v. 257/872) ve İbn İshak (v. 110/767) Taberî'nin kaynakları arasındadır. Sıffin Vak'ası'nın tarihi konusunda Taberî, çoğunlukla, en eski Arap ravileri ve tarihçilerinden olan Ebû Mihnefe dayanmaktadır. Ebû Mihnef birkaç kitap yazmıştır. Kitâbu Sıffin ve Kitâbu Ehli'n-Nehravân ve'l-Havâric bunlardandır. Hâricîlerin menşesine dair uzun rivayetleri özel bir değer taşımaktadır.

Sonraki başlıca kaynak Belâzurî'nin el-Ensâbı'dır. el-Ensâb, nesep kitabı tarzında düzenlenmiştir. el-Ensâb, Sıffin konusunda en değerli kaynaklardandır. Farklı kaynaklar kullanmakla birlikte Belâzurî'nin el-Ensâbı'nın başlıca kaynağı el-Medâinî'dir.

Nasr b. Müzâhim el-Minkârî'nin Kitâbu Vak'ati Sıffin'i, Hz. Ali ile Muâviye arasında Sıffin'deki mücadeleye dair en önemli kitaplardan biridir. Ancak bu mücadeleye dair en eski kitap Ebû Mihnef'in Kitâbu Sıffin'idir. Ebû Mihnef'in bu özel vak'a ile ilgili kitabının büyük kısmı, Taberî'nin Târîhi'nde 36/657 ve 37/658 yılları olaylarında iktibaslar yapılarak bize ulaştırılmıştır. İbnü'n-Nedîm'in el-Fihrist'ine göre İbn Müzâhim el-Minkârî, Ebû Mihnef'in muasırı idi. İbn Müzâhim'in başlıca kaynakları Ebû Mihnef, eş-Şa'bî, Seyf b. Ömer, Ebû Ravk ve Şakîk b. Seleme'dir. İbn Müzâhim, Şii eğilimine rağmen Sıffin'deki olayları önyargılı bir şekilde tasvir etmeye kalkışmamış; rivayetleri de Taberî ve Belâzurî'nin rivayetlerinde gördüğümüz bilgi ile çelişmemektedir.

Kitâbu'l-Futûh da Sıffin Vak'ası'nın önemli bir kaynağıdır. İbn A'sem el-Kûfî tarafından 204/819'da telif edilmiştir. İbn A'sem, oldukça farklı bir metot takip etmiştir. Senedleri nakletmenin yerine, bütün rivayetleri sened zikretmeksizin tek bir rivayet halinde toplamış ve nakilde bulunduğu ravilere eserinin özel bir bölümünde yer vermiştir. Yararlandığı raviler el-Medâinî, Ebû Mihnef, el-Vâkîdî, ez-

* The Islamic Quarterly dergisinin C. XXXVIII, 2. sayısında (1994) s. 91-112'de yer alan "The Events of Sıffin in Early Arab Tradition" başlıklı makalenin çevirisidir.

Zührî ve İbnü'l-Kelbî'dir. Ancak içlerinden başlıca ve en önemlisi el-Medâinî'dir. Bununla birlikte İbn A'sem, bizzat Kûfeli olarak Kûfe ve Sıffin dahil yakın çevresindeki olan bitenle ilgilenmiştir.

Burada ele alınan temel dört eserde yer alan rivayetler, Cemâziyelâhir 36/Aralık 657'deki Cemel Vak'ası galibiyetinden sonra Hz. Ali'nin Muâviye ile ilgilenme niyetine dair bilgi sunmaktadır. Kûfe, Hz. Ali'nin askeri üssü olarak seçilmiş ve Rahbe'deki ikametinin ortaya koyduğu gibi, Hz. Ali Kûfe'de sürekli yerleşmeye veya başkenti Medine'den oraya nakletmeyi planlamamıştır.¹ İlk kaynaklarımız Hz. Ali'nin bu sırada çevresindeki taraftarlarını genişleterek bölgedeki konumunu güçlendirmeye çalıştığını da ifade etmektedir. Bu maksatla, Cemel Vak'ası'na katılmayan kabile liderlerine yönelmiştir. İlk olarak Becîle kabilesinin meşhur lideri Cerîr b. Abdullah ile yazıştı. 13/634'deki Köprü Savaşı'ndan bu tarafa 2000 kabile müntesibi Cerîr'in yanında idi.² Cerîr, Hz. Osman'ın Hemedan valisi idi. Hz. Osman onu Saîd b. el-Âs'ın valiliği döneminde Kûfe'den Hemedan'a tayin etmişti. Bu atama Hz. Osman'ın şehadetine yol açan, Kûfe'deki karışıklıktan önce gerçekleşti. Bu demektir ki Cerîr ve taraftarları Saîd'in valiliği döneminde Kûfe'de ortaya çıkan bütün karışıklıklara bulaşmamışlardır. Hz. Ali Cerîr'e mektup göndererek, kendisine bey'at etmesini istemiştir. Bu çağrıya Cerîr soğuk bir karşılık vermiş ancak Zahr b. Kays el-Cu'fî³ ve muhtemelen diğer Kûfeli *Kurrâ*⁴ tarafından ikna edilmiştir. Bunlar, Hz. Ömer'in döneminden itibaren bölgede görev ifa etmekteydiler.⁵ Cerîr, daha sonra bu *Kurrâ* ile birlikte Kûfe'ye gitmiş ve hepsi Halife'ye bey'at etmiştir.⁶

¹ Nasr b. Müzâhim el-Minkârî, *Vak'atü Sıffin*, Yay. M. A. Harun, Kahire, 1365, s. 5; İbn Sa'd et-*Tabakâtü'l-Kübrâ*, Leiden, 1940, VI, 6; İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, (el yazması), III. Ahmet Kütüphanesi, İstanbul, no: 2956, I, varak 44B; M. Hinds, *The Early History of Islamic Schism in Iraq*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), London, 1969, s. 271. "Rahbe" terimi el-Ezherî tarafından "cami avlusu" olarak tanımlanır. Bkz. Tezhîbü'l-Luğa, Yay. A. K. İrbevî, Kahire, 1967, V, 26.

² Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk*, Yay. M. J. De Goeje, Leiden, 1879-1901, I, 2183; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, Yay. M. J. De Goeje, Leiden, 1866, s. 253.

³ *Vak'atü Sıffin*, s. 18-21.

⁴ "*Kurrâ*" terimi, özellikle Irak İslâm fetihleri dönemimde kaynaklarda geçtiği şekliyle "Kur'an okuyucuları" anlamına alınan KARAE değil de, KAREYE kökünden türemiş olup "karyeliler" anlamına gelir. Daha önceden *ehlü'l-eyyâm* olarak bilinen Kûfeli *Kurrâ*, Halife Hz. Ömer'in uyguladığı politikadan yararlanmışlardır. Halife Hz. Ömer onlara Sevâd bölgesindeki karyelerde geniş yetkiler vermiştir. Bu sebeple faaliyet alanları Sevâd bölgesindeki karyelerdi. Farklı bir yaklaşımla ele almak gerekirse, karyelerin sakinleri olsun veya olmasınlar, otoriteleri bu karyeler üzerinde yaygınlaşmıştır. Onları bu karyeler üzerindeki otoriteleri ile tanımlamak amacıyla onlara *Kurrâ* denilmiştir. *Kurrâ* hakkında detaylı bilgi için bkz. M. H. Yahya, *The Origins of the Khawarij*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Exeter, ss. 20 vd.

⁵ Taberî, I, 1649-51.

⁶ *Vak'atü Sıffin*, s. 22-24; Taberî, I, 3254; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, İstanbul (El Yazması), Süleymaniye Kütüphanesi, Reîsülküttâb, no: 597-598, I, 363; İbn A'sem, I, varak 48A-B; Ya'kûbî, *Târîh*, Beyrut, 1960, II, 184.

Cerîr, Hz. Ali tarafından resmi elçi sıfatıyla Muâviye ile müzakere için Kûfe'den Şam'a gönderildi. Ancak buna en nüfuzlu Kûfeli Kurrâ lideri ve Hz. Ali'nin en hararetli destekçisi olan el-Eşter Mâlik b. el-Hâris en-Nehâî tarafından güçlü bir şekilde itiraz edildi. el-Eşter, Cerîr'in Muâviye sempatisini olduğu uyarısını yaptı.⁷ Bu, muhtemelen el-Eşter'in, Cerîr'in Hz. Osman'ın Irak bölgesindeki politikasından en çok yararlanan kimse olduğu şeklindeki algısından dolayı idi. Aslında Cerîr, Hz. Osman'ın bölgedeki düzenlemelerine dayanarak toprak elde eden kimseler arasında idi.⁸ Bununla beraber, sırf Cerîr'in Irak ile ilgilendiği ve destekçilerinin çoğunluğunun orada olması sebebiyle Muâviye ile haberleştiği veya onun taraftarları arasına katıldığı şeklindeki rivayete inanmak için hiçbir gerekçe yoktur. el-Eşter'in itirazına rağmen, Hz. Ali, kendisinin sulhu amaç edinen bir çözümü arzuladığını göstermek için Cerîr'i Muâviye'ye göndermeye karar vermiştir.⁹ Cerîr, Şam'da Muâviye ile birlikte iken Amr b. el-Âs Muâviye'ye Hz. Ali'nin Halife Osman'ın öldürülmesinde suç ortağı olduğu söylemini Şam'da ifşa etmesini tavsiye etti. Bu haber Cerîr tarafından Kûfe'ye döndüğünde Hz. Ali'ye ulaştırıldı ve el-Eşter yaptığı ikazı Halife'ye hatırlattı. Fakat Cerîr şu şekilde sert bir karşılık verdi: "el-Eşter gitmiş olsaydı, Şamlılar tarafından cezalandırılırdı, zira Şamlılar onu Halife Osman'ın katilleri arasında saymaktalar. " Bundan kısa bir süre sonra Cerîr ve taraftarları Karkâsiyya'ya geri geldiler. O esnada Hz. Ali Cerîr'in evini yakacak kadar öfkeli idi.¹⁰ Cerîr'in ayrılması Hz. Ali'nin pek çok taraftarını kaybetmesine neden oldu. Belâzurî ve Vak'atu Sıffın'ın rivayetlerinin iddiasına göre, "Sıffın'de Hz. Ali'nin tarafında sadece on dokuz Kasrî, yani Becelî vardı."¹¹

Hz. Ali bundan sonra o dönemde Saîd b. el-Âs'ın yanında yer alan, Kind'e'nin tanınmış lideri el-Eş'as b. Kays'ın kendisine bey'at etmesini istedi. Arkasından el-Eş'as Kûfe'ye döndü ve Hz. Ali'ye bey'at etti.¹² Bununla birlikte el-Eş'as'ın Hz. Ali'yi halife olarak kabul edişi ve ona olan bağlılığı biraz tartışma götürür. Ensar ve bazı *Kurrâ*'nın Hz. Ali'nin gerçek destekçileri olduğuna ve hepsinin Cemel Vak'ası'nda onun yanında yer aldıklarına işaret etmek kayda değer bir husustur.¹³ Hz. Ali başansını onlara borçluydu. Ridde'ye katılan kabilelere, özellikle eski ridde lideri el-Eş'as b. Kays'a muhalefetleri, Ridde Savaşları'ndan bu tarafa daha da derinleşmişti. el-Eş'as'ın Hz. Osman zamanındaki üst düzey konumu, Hz.

⁷ Taberî, I, 3254; *Vak'atü Sıffın*, s. 32; İbn A'sem, I, varak 50A.

⁸ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 273-274.

⁹ Taberî, I, 3254; *Vak'atü Sıffın*, s. 32; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 363-364; el-Müberra, *el-Kâmil fil-Luğa*, Kâhire, 1956, I, 325; *el-Makdisî, el-Bed' ve't-Târîh*, Paris, 1989, V, 217.

¹⁰ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 365; *Vak'atü Sıffın*, s. 67.

¹¹ Taberî, I, 3254-3256; *Vak'atü Sıffın*, s. 66-68; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 364; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, Kâhire, 1948, II, 381; Dîneverî, *Kitâbu'l-Ahbâri't-Tivâl*, Yay. A. M. Âmir, Kâhire, 1960, s. 67.

¹² *Vak'atü Sıffın*, s. 24-26; Taberî, I, 3254; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 370; İbn A'sem, I, varak 48B-49A.

¹³ Bütün bu *Kurrâ*, el-Eşter'in idaresi altında idi: İbn A'sem, *Fütûh*, I, varak 48B-49A; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 351.

Osman'ın bölgedeki arazi değişimi siyasetinin bir sonucu olarak Irak bölgesinde (daha sonra Osman'ın iktaları olarak bilinen), o esnada *Kurrâ*'nın kontrolünde olan geniş savâfi arazilere sahip olması, bütün Kûfeli *Kurrâ* tarafından unutulmamıştı.¹⁴ Diğer taraftan kaynaklarımıza göre el-Eş'as'ın, Hz. Ali tarafından, davetini kabul etmediği takdirde, Hz. Osman'ın verdiği mülklerine el konulup devletleştirileceği şeklinde tehdit edildiği için Muâviye'ye gitmeye niyetlendiği rivayet edilir.¹⁵ Ancak bu gerçekleşmemiştir, zira taraftarlarınca el-Eş'as'a Irak'ta kalması ve Hz. Ali'ye bey'at etmesi tavsiye edilmiştir. Taraftarlarının bir kısmı Irak bölgesine ilk gelenlerdendi ve orada menfaatleri söz konusuydu.¹⁶ El-Eş'as'ın bölgedeki nüfuz ve gücünü devam ettirmesi için taraftarlarının isteğini yerine getirmekten başka tercihi yoktu. Bunun yanı sıra el-Eş'as, Şurahbil b. es-Simt el-Kindî'nin Muâviye'nin tarafında yer aldığını farketmiş olmalıdır. Şurahbil de onun karşısına çıkmaya çoktan hazır olan, büyük nüfuz ve güç sahibi bir kimse idi. el-Eş'as, Irak bölgesinin tartışmasız en kuvvetli adamı olup, buradaki nüfuzunu kayda değer bir oranda kullanabilecekti. Öyle ki, Irak'taki konumunu sürdürebilme umudunu taşımak için gerekçesi vardı. Burada işaret edilmesi gereken nokta, el-Eş'as ve riddeye katılan kabile mensuplarının Hz. Ali'nin safalarına katılışını ittifakın birliği için güvenli olmayan bir konum ortaya çıkarmış olmasıdır. Zira ne Ensar ve ne de *Kurrâ*'nın el-Eş'as ve taraftarları ile ortak bir çıkarı söz konusuydu.

Yukarıda ifade edildiği gibi, Cerîr b. Abdullah Hz. Ali tarafından Şam'a Muâviye ile görüşmek üzere gönderilmiş ve bu esnada Muâviye, temsilcisi Ebû Müslim el-Havlânî'yi aynı maksatla Kûfe'ye göndermişti. Ancak bütün bu görüşmeler başarısızlıkla sonuçlandı, zira kaynaklarımıza göre ne Şamlılar ve ne de Iraklılar birbiriyle uzlaşmaya hazırı.¹⁷ Hinds gibi bazı ilim adamlarının ileri sürdüğü gibi, bu görüşmelerin konusunun Hz. Osman'ın öldürülmesi ile ilgili meseleleri tartışmak olduğunu iddia etmenin hiçbir makul gerekçesi yoktur.¹⁸ Gerçi Vak'atu Sıffin'de Ebû Müslim el-Havlânî'nin Hz. Ali'ye gelerek Hz. Osman'ın katillerini kendisine teslim etmesini istediğini ima eden bir rivayet varsa da, bu talep sadece Hz. Ali tarafından değil, Irak bölgesindeki taraftarlarınca da geri çevrilmiştir. Ebû Müslim'e, "Biz hepimiz Halife Osman'ın katilleriyiz" demişlerdir.¹⁹ Bunun sebebi onların Şam hareketinin saiklerinin gerçekten Hz. Osman'ın katillerinin teslim edilmesi ile değil de daha çok bölgelerini Iraklıların müdahalesinden korumakla

¹⁴ Taberî, I, 2854-2855; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 273-274.

¹⁵ *Vak'atü Sıffin*, s. 25; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 327, 370.

¹⁶ *Vak'atü Sıffin*, s. 25-26. Ayrıca bkz. *Kitâbu'l-İmâme*, (İbn Kuteybe'ye nispet edilir), Kâhire, 1925, I, 79-80.

¹⁷ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 364; *Vak'atü Sıffin*, s. 96-97.

¹⁸ M. Hinds, age. , s. 282-285. Özellikle bkz. s. 284. Yazar burada demektedir: "Muâviye, Hz. Ali Hz. Osman'ın katillerini teslim etmedikçe, savaşmak kararında idi."

¹⁹ *Vak'atü Sıffin*, s. 96.

ilişkili olduğunu görmeleridir. Şamlıların hepsinin savaşmaya ve yalnız Hz. Osman'ın intikamını almak için ölmeye hazır olduklarını farz etmek makul değildir. Gerçekten bunu yapmaya hazır olsalardı, Halife Hz. Osman'ın öldürülmesinden önce veya hemen akabinde yerine getirirlerdi. Aslında bütün Şam halkı kendilerini Cemel'deki mücadelenin dışında tutmuştu.²⁰ Ancak Hz. Ali'nin Cemel Vak'ası'ndaki başarısından sonra Şam halkı Hz. Ali ve taraftarlarına karşı muhalefete katıldılar. Hz. Ali'nin konumunu zayıflatmak amacıyla "Hz. Osman'ın intikamını alma" söylemini geliştirdiler ve bunu ona karşı savaşta bir slogan olarak benimsediler. Bunun tabii sonucu olarak, sadece Hz. Osman'ın öldürülmesine iştirak edenler veya öldürülmesiyle ilişkisi olanlar Şamlılara karşı koyacaktı. Söylenildiğine göre Irak halkının hemen hepsi Hz. Osman'ın haksız yere öldürüldüğü gerçeğini kabul etmiştir. Bu şu demekti: Şam ve Irak halkı Hz. Osman'ın intikamını almaktan daha çok kendi bölgelerini koruma endişesini taşımaktaydı. Taberî, bu vak'a konusunda en detaylı ve kapsamlı rivayetlere yer verdiği halde, Hz. Osman'ın öldürülmesinin bu konuda önemli bir nokta olmadığını öne sürerek, bu konuda tamamen sessiz kalmaktadır. Önemli olan, Şam ehlinin Hz. Ali'nin sulh amaçlı müzakereler yapmak suretiyle Şam'ın işlerine karışmaya başlamış olduğunu fark etmiş olmalarıdır. Bu müzakereler neticede başarısız oldu. Şamlılar gibi Iraklılar da artık savaş yapmaya kararlı ve hazır dılar; artık hiçbir müzakere ve görüşme mümkün değildi. O andan itibaren ordularını harekete geçirmeye başladılar.

Muâviye, kendisini sonuna kadar destekleyen güçlü ve iyi organize olmuş bir Şam ordusuna sahipti²¹ ve Şamlılar kendisine Emir diyordu.²² Hz. Ali'nin ordusu birbirinden farklı menfaatleri olan birliklerden oluşmuştu. Bu ordu ile Fırat nehrinin sol kıyısında yer alan Rakka'ya doğru harekete geçti. Rakka'da Şam öncü kuvvetleri ile karşılaştılar, ancak birkaç küçük çarpışmadan sonra geri çekildiler ve Şamlılar Fırat üzerindeki su alanlarını işgal etmeye muvaffak oldular; el-Eşter en-Neha'nin bölgeyi ele geçirmesine kadar Hz. Ali'nin kuvvetlerinin buraya ulaşmasına imkân tanımadılar. Bununla birlikte Hz. Ali, askerlerine Şamlıların nehre ulaşip su almalarına izin vermelerini emretti.²³ Arkasından Rakka'nın karşı tarafındaki Sıffin'de karargâhını kurdu ve bu sürede Hz. Ali ile Muâviye arasında yeni müzakereler gerçekleşti. Bu maksatla, Hz. Ali'nin taraftarlarından çok sayıda Kûfeli gönderildi. Hz. Ali'nin gönderdikleri arasında Şebes b. Rib'î el-Yerbûî et-Temîmî,

²⁰ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 346-347; Taberî, I, 3099-3100, 3104; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Beyrut, 1965, III, 207-208; E. L. Petersen, "Ali and Muawiyah. The Rise of the Umayyad Caliphate", *Acta Orientalia*, c. XXIII, 1959, s. 174.

²¹ Taberî, I, 2865, 3256.

²² *Vak'atü Sıffin*, s. 52; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 372, 379.

²³ Taberî, I, 3259-3269. *Vak'atü Sıffin*, s. 180; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 371; Ya'kûbî, II, 187-188.

Adî b. Hâtîm et-Tâî, Yezîd b. Kays el-Erhabî ve Benû Temîm'den Ziyâd b. Hasefe et-Teymî bulunmaktaydı. Ancak bundan da herhangi bir sonuç ortaya çıkmadı.²⁴

Takip eden üç ay, Zilhicce, Muharrem ve Safer 37/Mayıs, Haziran ve Temmuz süresince ordular Sıffin'de karargâhlarında kaldılar; iki taraf karşı karşıya olmasına rağmen savaş veya sulh söz konusu olmadı. Bu müzakere dönemi yüz on gün sürdü ve bu sürede yaklaşık doksan tane küçük çarpışma gerçekleşti;²⁵ ancak hiçbirisi kesinlikle tam bir savaş haline dönüşmedi ve çarpışmaların her birisine katılanların sayısı asla beş yüzü geçmedi.²⁶ Bunun tek bir istisnası Leyletü'l-Herîr'dir; Safer 37/Temmuz 657'de başlamış fakat bu da asla tam bir savaş halini almamıştır.

Bu savaşa katılan orduların sayısı konusunda kaynaklarda bazı farklılıklar bulunmaktadır. Halife b. Hayyât ve Belâzurî'nin rivayetlerine göre Hz. Ali'nin ordusunun sayısı elli bin ve Muâviye'ninki yetmiş bin idi.²⁷ Halife b. Hayyât'ın İbn Müzâhim ve İbn A'sem'in rivayetleri ile uyuşan bir başka rivayeti, Hz. Ali'nin ordusunun yüz elli bin kişi olduğunu ifade etmekte²⁸ olup, Muâviye'nin ordusunun miktarı da aynı idi.²⁹ Bununla birlikte, Muâviye'nin ordusunun sayıca Hz. Ali'nin ordusundan daha az olduğuna işaret eden kaynaklar da vardır.³⁰

Hz. Ali'nin Sıffin ordusu, Cemel'deki ordusundan daha geniş oranda, kabile sistemine göre organize edilmişti. Taberî, Belâzurî, Halîfe b. Hayyât, İbn Müzâhim ve İbn A'sem'in eserlerinde Hz. Ali'nin ordusunun oluşumu ve organizasyonu ile ilgili olarak pek çok rivayet bulunmaktadır; bilhassa kabile ve mensupları ile liderlerinin isimleri bu rivayetlerde zikredilmektedir. Bununla birlikte Halîfe b. Hayyât ve İbn Müzâhim'in rivayetleri, özellikle bu ordunun oluşumu ve organizasyonuna dair mevcut kaynaklar arasında tafsilat ve bilgi açısından en geniş olanıdır. İbn Müzâhim'e göre, Hz. Ali Sıffin'e hareketinden önce beşi Basra'dan, yedi tanesi de Kûfe'den, yaklaşık on üç Arap liderini kabile liderleri olarak tayin etmiş-

²⁴ Taberî, I, 3274-3276; *Vak'atü Sıffin*, s. 221, 223; Belâzurî, *Ensûbü'l-Eşraf*, I, 372.

²⁵ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 361, 404; Mes'ûdî, *Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf*, Kâhire, 1938, s. 256; Kalkaşendî, *Subhu'l-Aşdâ fi Sınâti'l-İnşâ*, Kâhire, 1919-1922, I, 393; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Kâhire, VII, 275. (Seyf'in rivayetine göre yedi veya dokuz aydır); el-Bekrî, *Târhu'l-Hamîs*, Beyrut, II, 277; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbâr'il-Beşer*, el-Matbaatü'l-Huseyniyye, Kâhire, I, 175.

²⁶ Sadece İbn A'sem, tek bir çarpışmaya katılanların sayısını yaklaşık bin olarak tahmin eder, ancak bu sayı ilk karşılaşmada mümkün olabilir. (İbn A'sem, I, varak 87A vd.) Bununla birlikte İbn A'sem'in bu rivayetinde mübalağa olmalıdır ve diğer kaynaklarca da desteklenmemektedir.

²⁷ Halîfe b. Hayyât, *Kitâbü't-Târîh*, Yay. A. el-Umerî, Necef, 1967, I, 175; Belâzurî, *Ensûbü'l-Eşraf*, I, 378.

²⁸ Halîfe b. Hayyât, I, 175; İbn A'sem, I, varak 65B; *Vak'atü Sıffin*, s. 174.

²⁹ *Vak'atü Sıffin*, s. 174.

³⁰ İbn A'sem, I, varak 26B; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, s. 384 (Hz. Ali'nin tarafında doksan bin, Muâviye'nin tarafında seksen beş bin); el-Askerî, *Kitâbü'l-Evâil*, Yay. M. S. el-Vekîl, Medine, 1966, s. 291 (Hz. Ali'nin tarafında yüz bin, Muâviye'nin tarafında yetmiş bin); Makdisî, V, 217 (Hz. Ali'nin tarafında doksan bin, Muâviye'nin tarafında seksen bin); İbn Kesîr, VII, 275 (Hz. Ali'nin tarafında yüz yirmi bin, Muâviye'nin tarafında altmış bin).

tir.³¹ Daha sonra bu ve Halîfe b. Hayyât'ın rivayetinde de Sıffin'de yaklaşık yirmi beş lider ve yirmi beşten fazla kabile ve grup sayılmıştır. Bunlardan bir kısmı Hz. Ali tarafından atanmış, bir kısmının da kabile liderliğini uygun bulmuştur.³² Kabile esasına dayalı bu askeri yapılanma farklı kabileleri, daha büyük olan diğer grupları içine alacak şekilde tek bir kabile grubu halinde birleştirmeyi amaç edinmişti. Bu şu anlama gelmektedir: her bir lider sadece kendi kabilesi değil, aynı zamanda diğer kabileler veya kendi kabilesine bağlı kabileler üzerinde otorite sahibi idi. Bu birleştirme, Hz. Ali'nin Ziyâd b. en-Nadr ve Benû Hârisî Şüreyş b. Hânî'nin kabilesinin Neha kabilesinin lideri al-Eşter'e katılmasını emretmesiyle birlikte ortaya çıkan anlaşmazlıkla başlamıştı.³³ Hem Hâris ve hem de Neha Mezhic kabilesinden, ancak el-Eşter'e, Hz. Ali tarafından bütün Mezhic'in sorumluluğu verilmişti.³⁴ Bu demektir ki, Ziyâd b. en-Nadr el-Hârisî ile Şüreyş b. Hânî el-Hârisî'nin her ikisi el-Eşter'in emrine verilmişti. Hz. Ali'nin kabile esaslı askeri organizasyonunda atadığı diğer kimseler arasında şu isimler vardı: Hucr b. Adî, Cündeb b. Züheyr el-Ezdî, Amr b. el-Hamık el-Huzâî, Şebes b. Ribî el-Yerbuî et-Temîmî ve Adî b. Hâtim et-Tâî. Şebes b. Ribî dışında bütün bu isimler, Kûfe'de Halife Osman'ın şehadetine yol açan karşılıklarda bilfiil yer almışlardır.³⁵ el-Eşter, Adî ve Hucr gibi yeni atanan bu liderlerin bir kısmı aslında Cemel Vak'asından itibaren atanmıştı ve Taberî'nin ravisi Seyf, bu kimseler hakkında *nüffâr*, yani aktivistler tabirini kullanmıştır.³⁶ Tekili *nâfir* olan *nüffâr* terimi, kavgaya karışan veya kavgaya iştiraki emreden kimseleri ifade eden *NFR* kökünden gelmektedir. Seyf'e göre *nüffâr*'ın çoğu, Cemel Vak'asında savaşmaya istekliydiler, *fe bâderû fil-vak'a illâ kalîlen*.³⁷ Bu önde gelen liderler Sıffin'de, Hz. Ali tarafından hem kabile liderleri olarak atanarak ve hem de birçok önemli yerlere getirilerek daha üst konumlara yükseltilmiştir. Örneğin el-Eşter, Hz. Ali tarafından daha sonra Cezîre valiliğine getirildi.³⁸ Adî b. Hâtim et-Tâî Tay kabilesine lider olarak atandı.³⁹ Hucr b. Adî el-Kindî, Kinded'den sorumlu idi⁴⁰ ve konumu, Hz. Ali tarafından Azerbaycan'a, el-Eş'as b. Kays

³¹ *Vak'atü Sıffin*, s. 131-132.

³² *Vak'atü Sıffin*, s. 231-232; Halîfe b. Hayyât, I, 177.

³³ Taberî, I, 3261-3262; *Vak'atü Sıffin*, s. 132, 236, 271; Belâzurî, *Ensâbü'l-Esrâf*, I, 371; İbn A'sem, I, varak 76B (Burada Şüreyş b. Hânî el-Mezhicî'nin ismi zikredilmektedir).

³⁴ *Vak'atü Sıffin*, s. 232; Halîfe b. Hayyât, I, 177.

³⁵ Belâzurî, *Ensâbü'l-Esrâf*, Yay. S. P. Goitein, Jerusalem, 1936, V, 40, 41-46; Taberî, I, 2917; İbn A'sem, I, varak 10A; İbn Sa'd, V, 21.

³⁶ Taberî, I, 3155, 3156

³⁷ Taberî, I, 3156.

³⁸ *Vak'atü Sıffin*, s. 12, 132; Halîfe b. Hayyât, I, 177; İbn A'sem, I, varak 45A; Belâzurî, *Ensâbü'l-Esrâf*, I, 333. el-Eşter'in Sıffin ve özellikle son karşılaşmada, leyletül-herîr'deki askerî rolü hakkında bkz. Taberî, I, 3272, 3273, 3284; İbn A'sem, I, varak 82B-83A, 93B, 102B, 109A-B; Belâzurî, *Ensâbü'l-Esrâf*, I, 373; *Vak'atü Sıffin*, s. 174, 219-220.

³⁹ *Vak'atü Sıffin*, s. 232; Halîfe b. Hayyât, I, 177.

⁴⁰ *Vak'atü Sıffin*, s. 231; Halîfe b. Hayyât, I, 177.

el-Kindî'yi Kûfe'ye getirmek üzere gönderildiğinde daha da güçlendirilmiş ve her ikisi de Sıffin'de birlikte mücadele etmiştir.⁴¹ Hucr, Kinde kabilesinin lideri olarak atandığından, Hz. Ali döneminde Irak bölgesine gelen bütün bu yeni kimselerin Hucr'un emri altına verildiğini farz etmek oldukça makuldür. Bu yeni gelenlerin bir kısmının Sıffin'deki mücadelede dikkatleri üzerlerine çektikleri rivayet edilmektedir. Kays b. Fahdân, Ebû'l-Emarret, Umeyr b. Yezîd ve Abdurrahman b. el-Hâris b. Muhriz bunlar arasında idi. Bu isimler Kinde'nin farklı kollarına, yani Bedâ, Hind ve et-Tumh'a mensuplardı.⁴² Bu demektir ki, Hucr b. Adî'nin Irak bölgesinde artan gücü el-Eş'as b. Kays el-Kindî'nin nüfuzunu tehdit etmiştir. Hz. Osman'a karşı ayaklanan Kûfeli *Kurrâ* arasında yer alan Sa'saa b. Sûhân el-Abdî, Amr b. el-Hamık el-Huzâî ve Cündeb b. Züheyr el-Ezdî ile Saîd b. el-Âs da sırasıyla Abdülkays, Huzâa ve Ezd kabilelerinin başkanlığına getirilmiştir. Ancak bu grupların hiçbirisi ve özellikle ilk ikisi sayıca kalabalık değildi ve muhtemelen hepsi Irak bölgesine ilk önce gelenlerdi. Zira katılabilecekleri belli bir grup yoktu.⁴³ Ma'kil b. Kays ve Ziyâd b. Hasefe et-Teymî gibi *Kurrâ* liderlere, yeni tayin edilen kabile liderleri arasında yer verilmemekle birlikte, her ikisinin de ikişer bin taraftan olduğu nakledilir.⁴⁴ Sıffin öncesinde Ma'kil, Hz. Ali tarafından Musul üzerinden üç bin kişilik bir kuvvetle ve muhtemelen bölgenin güvenliğini sağlamak amacıyla Medâin'den yola çıkmıştır.⁴⁵

Diğer pek çok *Kurrâ* lider tayin edilmeyerek, kabile başkanlarının idaresine bırakılmıştır. Örneğin, Halife Osman dönemindeki Kûfeli *Kurrâ*'dan birisi olan, Tay kabilesinden Zeyd b. Hısn es-Sünbüsî, Adî b. Hâtim'in idaresi altında idi. Adî, Hz. Ali tarafından Sıffin'de Tay kabilesinin liderliğine tayin edilmişti.⁴⁶ Aslında Adî b. Hâtim'in mensubu olduğu Adî kolu, Zeyd'in kabilesi Sünbüslü Hizmir'den sayıca daha küçüktü. Bu ortamda Hizmiriler, Sıffin'de yeni tayin edilen lider Adî b. Hâtim'e düşmandı.⁴⁷ Nitekim, Zeyd b. Hısn'ın Adî b. Hâtim ile ihtilaf halinde olduğu ve savaş için Sıffin'e çıkma konusundaki görüşünü paylaşmadığı söylenir.⁴⁸ Ayrıca önde gelen Kûfeli *Kurrâ* lideri Yezîd b. Kays el-Erhabî, Hamdân kabilesinin lideri Kays b. Saîd'in idaresi altında olmalıdır.⁴⁹ Temîm kabilesi Umeyr b. Utarid ve Şebes b. Ribî'nin idaresi altında idi. Bu demektir ki, bu iki liderin bütün Temîm oğullarına hâkim olma yetkisi vardı. *Kurrâ*'nın çoğu Temîm oğullarından olduğun-

⁴¹ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 370.

⁴² Taberî, I, 3307, 3308; *Vak'atü Sıffin*, s. 303, 313-314.

⁴³ *Vak'atü Sıffin*, s. 231-232; Halife b. Hayyât, I, 177.

⁴⁴ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 428.

⁴⁵ Taberî, I, 3259; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 370; *Vak'atü Sıffin*, s. 165.

⁴⁶ *Vak'atü Sıffin*, s. 232; Halife b. Hayyât, I, 177.

⁴⁷ Taberî, I, 3279.

⁴⁸ *Vak'atü Sıffin*, s. 110-111.

⁴⁹ *Vak'atü Sıffin*, s. 323; Halife b. Hayyât, I, 177.

dan Umeyr ve Şebes b. Rib'î'nin idaresine verilmiş olmalıdır. Bütün *Kurrâ*'nın hatta merkezden uzak Hulvan, Mâsâbazân, Tikrit, Karkîsiye ve Medâin gibi Sevâd'ın farklı yerlerinde olanların bile Sıffin'de toplandıkları kabul edilir.⁵⁰ Benû Temîm'den Allâfe et-Teymî'nin oğulları Hilal ve el-Müstevrid Temîm'in liderleri arasında idi. Bu iki lider Saîd ve Halife Osman'a karşı muhalefet esnasında Kûfe'de bulunmamışlar ve Hz. Ali döneminde kendilerine herhangi bir sorumluluk tevdi edilmemiştir. İkisinin de Sıffin'de Temîm oğullarının hepsinin lideri olan Umeyr b. Utarid'in idaresi altında olduklarında şüphe yoktur.⁵¹

Buradaki nihai tablo şu şekildedir: *Kurrâ*, artık başlıca iki gruba bölünmüştü. Lider olarak tayin edilenler ve Hz. Ali'nin güçlü bir desteğine sahip olarak sorumluluk gerektiren birçok makama getirilmiş olanlar ile bu konumda olmayanlar. Birinci grup Kays b. Sa'd b. Ubâde ve Sehl b. Huneyf'in liderliğini yaptığı *Ensâr*'ın yanı sıra el-Eşter Mâlik b. el-Hâris en-Nehaî ve Hucr b. Adî el-Kindî gibi Hz. Ali'nin önde gelen destekçileri oldular. İkinci grup, Hz. Ali'nin kuvvetleri içerisinde daha az istekli gruplardı. Bunlardan Benû Temîm'den Allâfe et-Teymî'nin oğulları Hilal ve el-Müstevrid ile Tay oğullarından Zeyd b. Hisn es-Sünbûsî gibi çoğu kimseler Cemel Vak'ası'nda yer almamışlardı.

İki nüfuzlu lider, el-Eş'as b. Kays el-Kindî ve el-Ahnef b. Kays es-Sa'dî et-Temîmî de Hz. Ali'nin daha az istekli destekçileri idi. Bu iki lidere gelince, her ikisi de Hz. Ali'yi destekleme konusundaki tereddütlerini ortaya koymuşlardı. Cemel Vak'ası'nda el-Ahnef ve Benû Sa'd'lı kabiledaşları tarafsız kalmış olup, bu sırada el-Eş'as ve taraftarları ise Azerbaycan'da idiler. Bu iki lider, Sıffin'de hazır bulunmaları ve Hz. Ali'yi desteklemelerine rağmen, mevcut nüfuz ve güçlerinden daha fazlasını ellerinde bulundurmamıştır. Aksine, örneğin el-Eş'as, Azerbaycan'daki konumunu net olarak kaybetmiştir. Kabilesine dayanan nüfuzu, Hz. Ali tarafından Sıffin'deki mücadelenin daha başlarında en aza indirgenmişti.⁵² el-Eş'as'ın en aşikâr rakibi, Hz. Ali'nin Kinde kabilesi üzerinde yetkili kıldığı Hucr b. Adî el-Kindî idi. Benû Bekir'den Hâlid b. el-Muammer es-Sedûsî, Sıffin'de Hz. Ali'nin tarafında yer alan diğer güçlü kabile liderleri arasında bulunmaktaydı. Rivayet edildiğine göre Hâlid, Rebîa kabilesinin lideri olup⁵³ dokuz bin taraftarı vardı.⁵⁴ Ancak bu süreçte az rol oynamış olup, Muâviye ile haberleştiği şeklinde görüşler ileri sürülmüştür.⁵⁵

⁵⁰ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 369, 372; İbn A'sem, I, varak 65B. Hz. Ali mevcut bütün kuvvetleri toplamaya çalışmış ve bütün valileri Sıffin'de savaşa çağırılmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Ya'kûbî, II, 200-206.

⁵¹ *Vak'atü Sıffin*, s. 232; Halife b. Hayyât, I, 177.

⁵² *Vak'atü Sıffin*, s. 153-155.

⁵³ Taberî, I, 3312; *Vak'atü Sıffin*, s. 131, 232, 326-327. Hâlid b. el-Muammer, Rebîa kabilesinin tümünün lideridir.

⁵⁴ İbn A'sem, I, varak 91A.

⁵⁵ İbn A'sem, I, varak 91A; Taberî, I, 3310-3312; *Vak'atü Sıffin*, s. 324.

Buradan kolaylıkla şu sonuca varabiliriz: Hz. Ali'nin kuvvetleri içerisinde en az iştiyaklı olanlar, Hz. Ali'den güçlü bir destek almayanlar, yani kabile liderleri ve *Kurrâ* olup, bunlar Hz. Osman döneminde Kûfe'deki karışıklıklara iştirak etmeyenlerdi.

Bu *Kurrâ* ile ilgili olarak, *Vak'atü Sıffin*'de iki tane önemli rivayet bulunmaktadır. Birisi Ebû Ravk, diğeri el-Cürcânî tarafından nakledilir. Birinci rivayete göre, Sıffin'de Ubeyde b. Kays b. Amr es-Selmânî'nin liderliğinde bir grup *kurrâ* mevcuttu.⁵⁶ İkinci rivayetin bildirdiğine göre bu *kurrâ* grubunun liderleri Ubeyd es-Selmânî, Alkame b. Kays en-Nehaî, Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd el-Huzâî ile Âmir b. Abdülkays el-Enbârî ve sayıları otuz bin idi. Onlardan Irak ve Şam *kurrâsı* olarak bahsedilmiştir.⁵⁷ Bununla birlikte, bu *Kurrâ'nın* menşesine baktığımızda hepsinin Irak bölgesine ilk gelenler olduğunu görürüz. Nitekim Ubeyde b. Kays b. Amr es-Selmânî el-Murâdî, Hz. Ömer zamanından beri Kûfe'de bulunmaktaydı.⁵⁸ Alkame b. Kays en-Nehaî, Şam'da sürgünde olduğu dönemde Saîd b. el-Âs'ın valilikten azledilmesinde kısa bir süre önce el-Eşter Mâlik b. Hâris en-Nehaî'ye mektup gönderip Kûfe'ye dönmelerini isteyen kimsedir.⁵⁹ Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd el-Huzâî de Irak bölgesine ilk gelen kimselerdendi.⁶⁰ Âmir b. Abdülkays el-Enbârî et-Temîmî, Hâlid b. el-Velîd el-Mahzûmî döneminden itibaren Irak fetihlerine, Tüster ile Medâin fetihlerine katılmış;⁶¹ Hz. Ömer döneminden itibaren iki bin dirhem *atiyye* almıştır.⁶² Daha sonra *Müseyyerûn Olayı* esnasında Halife Hz. Osman tarafından Şam'a gönderilmişti.⁶³ Bu bilgi, bu *Kurrâ'nın* hiçbirisinin Şamlı değil, aksine Kûfeli olduğunu ve Sevâd bölgesindeki yerleşim yerleriyle ilgilendiklerini göstermektedir. 33/654 yılında Kûfe'deki karışıklık döneminde bu *Kurrâ'nın* çoğunun Sevâd'ın kırsal bölgelerinde görevli olduklarını farz etmek akla en uygun olanıdır. Sadece Alkame b. Kays en-Nehaî'nin bu karışıklığa iştirak ettiği rivayet edilse de Alkame, Hz. Osman'ın Medine'de muhasara edilmesinde yer almamıştır. İşte bu sebeple, bu *Kurrâ'nın* bir kısmı, Cemel Vak'ası esnasında ve büyük ihtimalle Ka'ka'a b. Amr et-Temîmî'nin liderliğindeki topluluğa iştirak etmişlerdir. Bu topluluk, Hz. Ali tarafında savaşa konusunda tereddütlerini ortaya koymuşlardı. Bu *Kurrâ'nın* diğer bir kısmı Kûfe'de bu hadisenin dışında veya tarafsız kalmış ve bu vak'ada yer almamıştır. Bununla birlikte, bu vak'aya katılmış veya katılmamış

⁵⁶ *Vak'atü Sıffin*, s. 129.

⁵⁷ *Vak'atü Sıffin*, s. 211.

⁵⁸ Halîfe b. Hayyât, I, 129; İbn Sa'd, VI, 62-63.

⁵⁹ Belâzurî, *Ensûbü'l-Eşrâf*, V, 45.

⁶⁰ İbn Sa'd, VI, 82.

⁶¹ Taberî, I, 2449, 2555.

⁶² İbn Sa'd, VIII, 79.

⁶³ Taberî, I, 3923-3924, 2931; İbn Sa'd, VIII, 80; İbn Kuteybe, *Kitâbu'l-Maârif*, Yay. Servet Ukkâşe, Kahire, 1934, 1934-1960, s. 195, 436.

olsunlar, hiçbirisine Hz. Ali tarafından bir sorumluluk verilmemiştir. Bu durum iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, Hz. Osman'ın şehadetine yol açan muhalefette yer almamaları ve ikincisi bunun bir sonucu olarak da *Nüffâr*'ın aksine Hz. Ali'nin pasif destekçileri olmalarıdır.

Sıffin'de, bu *Kurrâ* başlangıçta tarafsız kalmaya niyetlenmiş; Hz. Ali ve Muâviye ile üç ay, Rebûlâhir, Cemâziyelevvel ve Cemâziyelâhir 39/Ağustos, Eylül ve Ekim 657 boyunca haberleşmeyi sürdürmüştür.⁶⁴ Arkasından Hz. Ali'yi destekleme kararı alarak "hepimiz Halife Osman'ın katilleriyiz" şeklinde bir beyanda bulunmuşlardır. Bu esnada bu *Kurrâ*'nın sayısının yirmi bin kişi olduğu rivayet edilir.⁶⁵ Aynı sayı daha sonra Zeyd b. Hısn et-Tâî ve Mis'ar b. Fedekî et-Temîmî'nin liderliği altında ortaya çıkmıştır. Bu iki isim sonraları Hâricî olmuştur.⁶⁶ Onların Hz. Ali'nin tarafında yer alma kararlarının nedeni, Sıffin Vak'ası ile ilgili bir rivayete göre, Hz. Ali'nin bir defasında "fey araziler, *Kurrâ* dahil, *ehlül-fey*'e verilecektir, *tevfiru'l-fey li-ehlihî*" demesidir.⁶⁷ Bu konunun önemine liderleri Yezîd b. Kays el-Erhâbî'nin şu sözlerle dikkat çekmiş olduğu rivayet edilir: "...innemâ hüve mâlullahi azze ve celle, efâhû aleynâ bi esyâfinâ ve armâhinâ, fe kâtilû ibâdallah el-kavme'z-zâlimîn, yani o, kılıçlarımız ve oklarımızla elde ettiğimiz fey arazimizdir, zalimlere karşı savaşın."⁶⁸ Aynı ifade onlar tarafından Hz. Osman ve Kûfe valisi Saîd b. el-Âs'a karşı söylenmiştir. Bu yüzden, Hz. Ali'nin kendilerine, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in yaptığı muameleyi yapabileceğini ümit etmişlerdir.⁶⁹

Sıffin'deki çarpışma esnasında bazı *Kurrâ*'nın farklı liderlerin, yani Abdullah b. Büdeyl el-Huzâî, Ammâr b. Yâsir ve Mis'ar b. Fedekî et-Temîmî'nin emrine verilmiş oldukları rivayet edilir.⁷⁰ İlk iki lider, Hz. Ali'nin ordusunda önde gelen pozisyonlarda idiler. Abdullah b. Büdeyl sağ kanadın komutanlığına, Ammâr b. Yâsir piyadelerin komutanlığına tayin edilmişti. Bununla birlikte bu *Kurrâ* grubu sayıca azdı, ancak özellikle Abdullah b. Büdeyl el-Huzâî'nin komutası altındakiler olmak üzere Hz. Ali adına savaşmayı çok istiyorlardı. İbn Büdeyl'in bir savaşta yenilip öldürüldüğü esnada sayıları yüz olan, Ebû Mıhnefe göre iki-üç yüz olan *Kurrâ*, Hz. Ali adına Şamlılara karşı savaşmaya devam etmiştir.⁷¹ Bir başka rivayet-

⁶⁴ *Vak'atü Sıffin*, s. 211-213; *Dîneverî*, s. 169-170.

⁶⁵ *Vak'atü Sıffin*, s. 213; *Dîneverî*, s. 170, 171.

⁶⁶ *Taberî*, *Târîh*, I, 3330; *Vak'atü Sıffin*, s. 560.

⁶⁷ *Vak'atü Sıffin*, s. 252.

⁶⁸ *Taberî*, I, 3291-3292; *Vak'atü Sıffin*, s. 279.

⁶⁹ *Taberî*, I, 3341; Nuaymî, *Suhûru'l-Havâric*, *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî*, c. XV, 1967.

⁷⁰ *Taberî*, I, 3283, 3289; *Vak'atü Sıffin*, s. 235, 262. Belâzurî'nin *Ensâbü'l-Eşrâf*'indeki (I, 373) Salih b. Keysân'ın Mis'ar b. Fedekî et-Temîmî'yi bütün *kurrân*'in lideri yapan rivayeti inandırıcı gözükmektedir. Zira ya senesinde problem vardır, ya da ilk kaynaklarda geçmemektedir.

⁷¹ *Taberî*, I, 3292, 3296; *Vak'atü Sıffin*, s. 277, 280.

te de, bu *Kurrâ*, çarpışmaların son safhasında el-Eşter Mâlik b. el-Hâris en-Nehâf'nin emrine verilmiştir.⁷²

Çarpışma devam ederken, Şamlılar korkuya kapılmıştır, zira kaynaklarımızı göre mücadelenin gidişatının kendi aleyhlerine döndüğünü anlamışlardır.⁷³ Daha ileri düzeyde kayıplara yol açmamak için, Hz. Ali'nin *Ensar*, *Iraklı* ve *Kurrâ*'dan oluşan koalisyonu içindeki bölünmüşlükten faydalanmışlardır. Zira bu koalisyonu oluşturan üç ana grubun ortak bir çıkarı söz konusu değildi. *Kurrâ*'nın çoğunluğu Hz. Ali'yi destekleme konusundaki isteksizliklerini ve kayıtsız tavırlarını zaten göstermişti; bu durum bizzat Muâviye tarafından fark edilmişti.⁷⁴ Iraklılar, özellikle yeni sakinleri ve el-Eş'as b. Kays el-Kindî'nin liderliğini yaptığı Yemenîler, Hz. Ali'nin taraftarlarının en büyük bloğunu temsil etmiş⁷⁵ olmakla birlikte Hz. Ali'nin birlikleri içerisinde en az istekli olanlardı ve sonuna kadar savaşmak üzere hazırlanmış değillerdi. Bu durumu, el-Eş'as ve taraftarlarının Siffin'deki çarpışma esnasında ateşkes çağrısı yapmış olmaları ortaya koymuştur. Sa'sa'a b. Sühân el-Abdî bunu, el-Eş'as b. Kays'ın, Hz. Ali ile Muâviye arasındaki anlaşmazlık devam ettiği takdirde Bizans'tan gelecek saldırılardan korkması olarak yorumlamıştır. el-Eş'as'ın düşüncesi Muâviye tarafından takdirle karşılanmış ve bunu "zeki ve akıl sahibi" insanların düşüncesi olarak telakki etmiştir.⁷⁶ Hz. Ali'nin birliklerini oluşturan üçüncü grup, sadece Hz. Ali için savaşan ve mücadele boyunca onun arkasında sapa sağlam duran *Ensar* idi. Ancak Iraklılar ve *Kurrâ*'ya oranla kuvvetlerinin sayısı azdı. Hz. Ali'nin kuvvetlerinin çoğunun, özellikle Siffin'de yüz on günün yalnız müzakereler ve tam anlamıyla bir savaşa dönüşmeyen küçük çarpışmalarla geçtiğini idrak ettiklerinde savaşa devam etmek üzere hazırlanmadıkları açıkça ortaya çıktı. "Alevlenen düşmanlık askerler arasında değil, müzakereciler arasında idi."⁷⁷ Bu sebeple, rivayet edildiğine göre *mushafklar* havaya kaldırılır kaldırılmaz savaş durdu, zira askerlerin kalpleri savaşmaktan yana olmayıp, anlaşmazlığın çok uzadığını, silahların ve yiyeceğin bittiğini ve çoğunun yaralandığını iddia ettiler.⁷⁸

Ebû Mihnef, Belâzurî ve İbn A'sem'in burada kaydettiği başlıca önemli noktalar, Muâviye ve Amr b. el-Âs'ın ikisinin de hakemlik çağrısında bulunarak

⁷² Taberî, I, 3327; *Vak'atü Siffin*, s. 543.

⁷³ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, I, 378; *Vak'atü Siffin*, s. 643. Halîfe b. Hayyât, I, 176; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 384.

⁷⁴ *Vak'atü Siffin*, s. 213; Taberî, I, 3257. Buradaki rivayetlerde sadece Muâviye b. Ebî Süfyân değil komutanı Amr b. el-Âs da *Kurrâ* ve dışındaki bütün Irak halkının parçalandığını ve artık Hz. Ali'nin yanında birlik içerisinde olmadığını fark etmiştir.

⁷⁵ *Vak'atü Siffin*, s. 465 (Buradaki rivayette el-Eş'as Iraklıların lideri ve Yemenîlerin başkanı olarak tanımlanır); *Kitâbu'l-İmâme*, I, 99.

⁷⁶ *Vak'atü Siffin*, s. 549-550; Dîneverî, s. 188-189.

⁷⁷ M. A. Shaban, *Islamic History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1971, s. 75.

⁷⁸ *Vak'atü Siffin*, s. 551, 553; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, I, 379; İbn A'sem, I, varak 126B; İbn Ebî'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğâ*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, I, 216.

H. Ali'nin saflarında bir çatlak oluşturma teşebbüsleridir. Bu rivayetlere göre Amr b. el-Âs, Muâviye'yi, "Ali hakemlik teklifini kabul ettiği takdirde, onunla birlikte olanlar dağılıp gidecekler ve şayet reddederse, onu küfürle itham edeceklerdir" diyerek Muâviye'yi bu konuda adım atmaya teşvik etmiştir.⁷⁹

Bu bölümde *mushaflann* havaya kaldırıldığı rivayet edilirse de, bunların havaya nasıl kaldırıldıkları ve sayılarının miktarı belli değildir. Hatta bu dönemde bu *mushaflann* varlığının sorgulanması gerekir. Bununla birlikte bu hadise ile ilgili her rivayeti incelemek çok önem arz etmektedir. Belâzurî'ye göre, İbn Leyha bir *mushaf* ile gelmiş ve onunla birlikte başkaları "bizimle sizin aranızda *mushaflar* (hakem) olsun" diyerek ve *mushaflar* ile gelmişlerdir.⁸⁰ Ebû Mıhnef de, Taberî'nin kaydettiği bir rivayette şunu nakleder: Şamlılar, "Bizimle sizin aranızda *mushaflar* (hakem) olsun" diyerek, *mushafları* mızrakların ucunda havaya kaldırmışlardır.⁸¹ İbn Müzâhim, *Vak'atü Sıffîn*'de mızrakların ucunda belirli sayıda *mushafın* havaya kaldırıldığını haber verir.⁸² Bununla birlikte Ebû Mıhnef ve Belâzurî'nin rivayetleri havaya kaldırılan *mushaflann* sayısını belirtmezler. *Vak'atü Sıffîn*'de geçen bir başka rivayet, Sıffîn'de havaya kaldırılan *mushaflar* arasında, mızrakların ucunda ancak on adamın havaya kaldırabileceği büyük Şam *Mushafı'nın* yer aldığını beyan eder.⁸³ *Vak'atü Sıffîn*'deki benzer bir rivayet, Ebu'l-A'ver es-Sülemî'nin başı üzerinde bir *mushafı* havaya kaldırdığını ifade eder.⁸⁴ Bundan başka, Cemal Vak'ası'nda meydana geldiği gibi, bir muskaya da *mushaf* denilmiştir.⁸⁵ Sıffîn'den kısa bir süre sonra Abdullah b. Habbâb, öldürülmeden önce boynunda yine bir *Mushaf*, yani bir muska taşımaktaydı.⁸⁶

Söz konusu mesele, M. Hinds tarafından birçok yönden araştırılmıştır. Çalışmaları Taberî, Belâzurî, İbn Müzâhim ve İbn A'sem gibi orijinal kaynaklara dayanmakla birlikte, Hinds bu konuda yeni bir öneride bulunmadığı gibi konuyu bir bütün olarak incelemeye de yeterince dikkat etmemiştir. İddiasına bazen konuyla ilgisiz ve gereksiz bazı noktaları ilave etmiştir. Bu durum, şüphesiz hayli abartılan ve birbirine karıştırılan kaynak malzemenin bizzat yanlış anlaşılması ve yanlış kullanımından kaynaklanır. Hinds'in çalışması ile ilgili olarak bir takım yorumlar yapılmışsa da, onun görüşü ve özellikle Sıffîn'de *Mushaflann* havaya kaldırılması konu-

⁷⁹ Taberî, I, 3329; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, I, 378, 379; İbn A'sem, I, varak 125B.

⁸⁰ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, I, 381.

⁸¹ Taberî, I, 3329, 3331.

⁸² *Vak'atü Sıffîn*, s. 547.

⁸³ *Vak'atü Sıffîn*, s. 544-546, 550; ayrıca bkz. İbn A'sem, I, varak 125B. Burada *mushafu'l-a'zam*'in dört mızrağın ucunda havaya kaldırıldığı zikredilir.

⁸⁴ *Vak'atü Sıffîn*, s. 550.

⁸⁵ Hallîfe b. Hayyât, I, 165; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, I, 352; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, Yay. A. M. Harun, Kahire, 1958, s. 500.

⁸⁶ Müberrad, III, 212; İbn Ebî'l-Hadîd, I, 206. Örnek, Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, I, 352'de geçmektedir.

sundaki düşüncesine dair daha çok şey söylenebilecektir. Öncelikle Hinds, *Vak'atü Sıffin*'deki bir rivayetten yola çıkarak el-Eş'as b. Kays el-Kindî'nin, Arap orduları birbirini parçaladığı takdirde Bizanslılar ve İranlılardan gelecek bir saldırıya dair korkusunu ifade ettiğini varsaymaktadır.⁸⁷ Ayrıca "çarpişmanın Safer ayında yeniden başlayıp en ciddi noktasına ulaşmış olduğu"nu ileri sürer. Ona göre savaşın hızlı bir şekilde şiddetlendiğinin işaretleri vardı ve savaş devam edecek olursa, iki tarafın bütün güçleri muhtemelen kısa zamanda birbirine girecekti. Savaş devam ettikçe Şamlılar kaybettikleri korkusuna kapıldılar. Bu noktada Muâviye ve Amr Hz. Ali'nin taraftarları içerisinde var olan bölünmeyi kendi yararlarına kullanmaya başladılar ve *Mushaflann* mızrakların uçlarına takılmasını emrettiler.⁸⁸ Hinds'in bu ifadesi yoruma muhtaçtır. Öncelikle, Irak bölgesinin Araplar tarafından fethinden sonra herhangi bir İranlı güçten bahsetmenin gereği kalmamıştır. İkinci olarak, Sıffin'de gerçek bir savaş değil, gerçek bir savaş şeklini almayan bazı küçük çarpışmalar meydana gelmiştir. Bu çarpışmaların her birisine beş yüzden az insan iştirak katılmıştır.

İkinci olarak, Hinds Sıffin'de *Mushaflann* varlığına da inanmaktadır. Bu *Mushaflar* muhtemelen ya tam bir Kur'an veya Kur'an'dan ayetlerin yazıldığı ve muska olarak kullanılan sayfeler şeklinde ortaya çıkarılmıştır. Bunun dışında Hinds, "bu ana kadar bütün bu olanların, *Mushaflann* ortaya çıkarılıp gösterilmesi ve *Allah'ın Kitabı*'na müracaat çağrısı olduğu" nu ifade eder. "*Kurrâ'yı* ilgilendiren şey, *Allah'ın Kitabı*'na müracaat çağrısının olması idi. Onlar bunu *Mü'minlerin Emirî*'nin başlıca görevi olarak kabul etmiş ve Hz. Ali'ye, böyle bir teklifi reddetmesini onaylamayacaklarını açıkça ortaya koymuşlardır."⁸⁹

Bununla birlikte, Faris gibi ilim adamları Sıffin'de *Mushaflann* varlığını sorgulamaya başlamış ve başka bir açıklama getirmeyi denemişlerdir. Bu görüşe göre, "Sıffin'de Kur'ân'ın havaya kaldırılması, kelime anlamı olarak değil de bir metafor olarak anlaşılmalıdır; bu da Allah'ın kelamına müracaat ederek tahkime çağrı yapmak anlamındadır." Üzülerek ifade etmek gerekirse, Faris, konuyla ilgili değerli çalışmalarında bu görüşünü haklı çıkarmak için gerekli olan çabayı göstermemiş, aksine kendisini daha çok Hz. Ali ile Muâviye arasındaki mücadelede Arap tarih yazıcılığının gelişimini araştırma ve tartışmaya hasretmiştir.⁹⁰

Umulur ki, aşağıdaki yorum, bu probleme daha mantıklı ve kabul edilebilir bir çözüm bulmada yardımcı olacaktır. Yukarıda işaret edildiği gibi, Muâviye ve

⁸⁷ *Vak'atü Sıffin*, s. 549-550; Hinds, a. g. e. , s. 299. Ayrıca aynı yazar, "The Sıffin Arbitration Agreement", *Journal of Semitic Studies*, 1972, no XVII, s. 93.

⁸⁸ Hinds, s. 93-94.

⁸⁹ Hinds, s. 95-98.

⁹⁰ N. A. Faris, "Development in Arab Historiography as Reflected in the Struggle between Ali and Muawiyah", *Historians of the Middle East*, Yay. B. Lewis-P. M. Holt, New York, 1962, s. 432-436.

Şamlıların Sıffin'de mücadele etmelerinin temel amacı bölgelerini dış müdahaleden, yani Iraklıların müdahalesinden korumaktı. Bunu gerçekleştirmek için de yeni halife Hz. Ali ile Sıffin'de savaşmaya karar verdiler ve "Hz. Osman'ın kanının intikamını almak" iddiasını öne sürdüler. *Vak'atü Sıffin*'de zikredildiğine göre Şamlılar, değişik seferlerde "Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir. Ancak o da (kıyas yoluyla) öldürmede meşru ölçüleri aşmasın. Çünkü kendisine yardım edilmiştir."⁹¹ ayetine müracaat ederek Hz. Osman'ın katillerinin teslim edilmesini talep ettiler. Bundan başka bir şey söylenmemiş ve Şamlılar bunu Sıffin'de Hz. Ali'ye karşı savaşta bir slogan olarak kullanmışlardır. Ne var ki, bazı tarihçilerimiz bu ayetleri tüm bir *Mushaf* anlamına almıştır.⁹² Sıffin'de bütün bir *Mushaf*'ın havaya kaldırıldığını ima eden rivayetlerle ilgili dikkat edilmesi gereken noktalar söz konusudur. Şayet onların Hz. Osman'ın öldürülmesinin Kur'ân-ı Kerîm'den ayetlerin yazıldığı bir muskada zikredilmiş olduğu iddialarının kabulü, bu noktalardan birisidir. Bu durumda Sıffin'de bizzat Kur'ân'ı ortaya çıkarıp göstermeksizince sadece ayetlere bir çağrının varlığının muhtemel olabileceği sonucunu çıkartabiliriz. Bu husus, Muâviye'nin Amr b. el-Âs'ı, "Onları senin ile onlar arasındaki konuda hakem olarak Allah'ın kitabına çağır" ayetine başvurarak işe başlamasını teşvik ettiğinde açıkça ortaya konulmaktadır.⁹³ *Kurrâ'*ya gelince, onlar öneriyi kabul etmiş ve tahkime razı olmuşlardır. Bununla birlikte bu kabulün herhangi bir şekilde Allah'ın kelamına müracaatla ilgisi söz konusu değildi; bunun bir benzer örneği Cemel Vak'ası esnasında *Kurrâ'*'nın Ka'b b. Sûr'un, sulhu hedefleyen bir çözüm için *mushaf'a* müracaat teklifini reddettikleri zamanda görülebilir.⁹⁴ Askeri açıdan savaş esnasında ve özellikle böyle bir biçimde düşmanın (Allah'ın kelamına) müracaatının sağlanabilmiş olması gerçekten olmayacak bir şeydir.⁹⁵ Savaşı bitirme ve çıkarları ile ilgilenmeleri söz konusu olduğunda ayete müracaatları söz konusu değildi. *Kurrâ'*'nın çoğunluğu Hz. Ali'yi Amr'ın teklifini kabul etmeye zorladılar ve O da kabul etti. Ancak Hz. Ali'nin kabulünde etkili olan nihai faktör *Kurrâ'*'nın hareketi değil, daha çok el-Eş'as ve onun Yemenli taraftarlarının davranışı idi.⁹⁶ Anlaşıldığı kadarıyla el-Eş'as ve Yemenliler, Hz. Ali'nin taraftarları içerisinde anlaşmazlığın çözüme kavuşmasını ve tahkim çağrısını destekleyen en istekli grup idiler.⁹⁷

⁹¹ Kur'an, İsrâ, 33. Bkz. *Vak'atü Sıffin*, s. 7, 37, 91. Ayetin İngilizce çevirisi için bkz. A. Yusuf Ali, *The Holy Qur'an, text, translation and commentary*, Dânu'l-Arabiyye, Beyrut, 1968, s. 703.

⁹² Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, I, 378; Taberî, I, 3329.

⁹³ *Vak'atü Sıffin*, s. 545.

⁹⁴ Taberî, I, 3191, 3311-3312; Halîfe b. Hayyât, I, 165.

⁹⁵ E. A. Belyaev, *Arabs, Islam and the Arab Caliphate*, Çev. Adolphe Gourevitch, London, 1969, s. 145.

⁹⁶ *Vak'atü Sıffin*, s. 553; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, I, 383.

⁹⁷ el-Eş'as ve Yemenlilerin bu konudaki rolü hakkında geniş bilgi için bkz. Taberî, I, 3330, 3332-3334; *Vak'atü Sıffin*, s. 549-550, 553, 571; İbn A'sem, I, varak 125B; Ya'kûbî, II, 189.

el-Eş'as b. Kays el-Kindî ve kabile bireyleri gibi diğer Iraklı taraftarların kendi çıkarlarına karşılık *Kurrâ*'nın da kendi çıkarları söz konusu idi. Gerçi el-Eş'as ve taraftarları ile *Kurrâ*'nın çoğunluğu tahkimi kabul etmiş olsalar da onların ortak bir yönleri yoktu. Üçüncü bir grup, el-Eşter en-Nehaî'nin liderliğini yaptığı azınlık bir *Kurrâ* grubu, ki bunlar Hz. Osman'ın kanına ellerini bulamış olup Hz. Ali'ye bağlıydılar, muhtemelen iki gerekçe ile savaşa devamda ısrar ettiler.⁹⁸ İlk olarak amaçları Şamlıları mağlup etmek ve ikinci olarak da bunun sonucunda, Hz. Ali'nin verdiği yeni konumlarını kaybetmemek idi. Bizzat el-Eşter tahkimi Hz. Ali'nin konumunu doğrudan bir zayıflatma ve taraftarlarını ondan ayırma teşebbüsü olarak değerlendirmiştir.⁹⁹ Aynı anlayışa sahip olan Hz. Ali¹⁰⁰, el-Eşter'in isteğine karşı olsa da, çoğunluğun sözde anlaşmazlığa çözüm istediğinden hareketle teklifi kabul etmeye mecbur kalmıştır.¹⁰¹ Sonuç olarak, Hz. Ali'nin birliklerinden kopmalar başlamış ve Iraklılar savaşa son verilmesini isteyerek tahkimde ısrarcı olmuştur. Sadece el-Eşter ve grubu savaşa devam etmede kararlıydılar. Buna rağmen el-Eş'as b. Kays el-Kindî ve Yemenlilerin isteği daha baskın ve etkili idi, zira el-Eş'as Hz. Ali'yi kast ederek şöyle demişti: "O (yani Ali) teklifi kabul etmediği takdirde, onun için savaşan tek bir Yemenli kalmayacaktır."¹⁰² Zeyd b. Hısn et-Tâî ve Mis'ar b. Fedekî et-Temîmî'nin öncülüğündeki 20. 000 *Kurrâ*'nın yanısıra¹⁰³ Yemenlilerden gelen bu büyük baskı altında Hz. Ali, askeri ve siyasi konumunun devam edebileceği ümidiyle sonunda teklifi kabul etmeyi kararlaştırdı. Bu dönemde el-Eşter en-Nehaî'nin Hz. Ali'nin izinden gitmekten başka bir tercihi söz konusu değildi.¹⁰⁴ Teklifi kabul eden yirmi bin *Kurrâ*'ya gelince, el-Eş'as ve taraftarları ile onların esas ilgilendikleri konu tamamen paralellik arz etmiyordu. *Kurrâ* kendi lehlerine olacak şekilde barışçıl bir müzakere ümit veya "müzakerede üçüncü bir taraf olmayı arzu etmekteydiler."¹⁰⁵

Teklif hem Şamlılar ve hem de Iraklılar tarafından kabul edilince her iki tarafın kendi adamlarından hakemleri göndermeleri, ne tür bir karara varılırsa varilsin kabul edecekleri kararlaştırıldı.¹⁰⁶ Hz. Ali ilk olarak Abdullah b. Abbas'ı hakem

⁹⁸ *Vak'atü Sıffîn*, s. 553.

⁹⁹ Taberî, I, 3332, *Vak'atü Sıffîn*, s. 563; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 380.

¹⁰⁰ Taberî, I, 3330, *Vak'atü Sıffîn*, s. 560; İbn A'sem, I, varak 125B.

¹⁰¹ *Vak'atü Sıffîn*, s. 563; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 383.

¹⁰² *Vak'atü Sıffîn*, s. 551; İbn A'sem, I, varak 125B.

¹⁰³ Taberî, I, 3330, *Vak'atü Sıffîn*, s. 560; İbn A'sem, I, varak 126B. Burada İbn A'sem 20. 000 *Kurrâ*'nın kılıçlarıyla geldiklerini ve bazı kaynakların onları çoğunlukla *ashâbu'l-cibâhi's-sûd* şeklinde tanımladıklarını gibi, *kad esveddet cibâdhum min kesretî's-salât* yerine *kad esveddet havluhum min kesretî'l-ğubâr* ifadesini kullanmıştır. Buna karşılık Câhiz onları *ehlü'l-ced ve'n-necde* ve *ashâbu'l-bırans ve'l-basîret* olarak isimlendirmektedir. (Câhiz, el-Osmâniyye, Yay. A. S. Harun, Kahire, 1955, s. 13, 174)

¹⁰⁴ *Vak'atü Sıffîn*, s. 563.

¹⁰⁵ Shaban, s. 76.

¹⁰⁶ Taberî, I, 3333; *Vak'atü Sıffîn*, s. 571; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 380.

olarak önerdi, ancak reddedilince el-Eşter Mâlik b. el-Hâris en-Nehaî'yi teklif etti, fakat o da kabul görmedi. Bunun üzerine el-Ahnef b. Kays et-Temîmî kendi adına hakemlik iddiasında bulundu ancak bu da reddedildi.¹⁰⁷ Bununla birlikte mesele, kendi tercihleri doğrultusunda *Kurrâ* tarafından karara bağlandı; Hz. Ali'nin bu tercihe itirazına rağmen, hiç tereddüt göstermeden Ebû Mûsâ el-Eş'arî üzerinde ısrar ettiler.¹⁰⁸ Ebû Mihnef ve İbn Müzâhim'e göre bu *Kurrâ*, Zeyd b. Hısn et-Tâî ve Mis'ar b. Fedekî et-Temîmî'nin öncülüğünde daha sonra *Hâricî* olmuşlardır.¹⁰⁹ Kaynaklarda yer alan bazı rivayetlere göre el-Eş'as b. Kays el-Kindî, Ebû Mûsâ el-Eş'arî üzerinde ısrar edenler arasında yer almaktaysa da, bu tercihte etkili olan unsur *Kurrâ*'nın tutumu olmuştur.¹¹⁰

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin *Kurrâ* ile iyi ilişkiler içerisinde olduğuna ve Hz. Osman dönemindeki Kûfe valiliğini onlara borçlu olduğuna işaret edilmesi gerekir.¹¹¹ Ebû Mûsâ 35/657'deki Cemel Vak'ası'na kadar Kûfe valiliğinde kalmıştır; zira bu vak'ada kendisini desteklemeyi reddettiği için Hz. Ali tarafından valilik görevinden uzaklaştırılmıştır.¹¹² Şu hususa da işaret etmemiz gerekir ki, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Hz. Ali tarafından tahkim için gönderildiğinde, el-Ahnef b. Kays et-Temîmî tarafından *ehlül-Kurrâ* yani köy halkından birisi olarak gösterilmiştir.¹¹³ Bu durum, Ebû Mûsâ'nın, açıkça Irak'ın Sevâd bölgesindeki köylerde faaliyet gösteren *Kurrâ* şeklinde tanımlanmış olması anlamına gelmekteydi.

Kaynaklarda iki taraftan hiç birisinin tahkim konusundan özel olarak bahsettiğine işaret eden bir delil yer almamaktadır. Şamlıların daha önceden Hz. Osman'ın intikamını alma hakkını iddia ettikleri söylene de, şimdi bu konuda sessiz kalmışlardır. İki taraf hakemlerini belirler belirlemez tahkim-nâme hazırlanmıştır. Bu belge veya şartnâme kaynaklarda *Kitâbu'l-Kadiyye*, *Kitabu's-Sulh* veya sadece *el-Vesîka* adıyla işaret edilir¹¹⁴ ve her iki tarafın önde gelenleri şahitlik etmiştir.

Hz. Ali tarafından şahitlik yapanlar Abdullah b. Abbas, el-Eş'as b. Kays el-Kindî, el-Eşter Mâlik b. Hâris en-Nehaî, Saîd b. Kays el-Hamdânî, Habbâb b. el-Eret, Amr b. el-Hamık el-Huzâî ve Hucr b. Adî el-Kindî idi.¹¹⁵ Burada işaret edil-

¹⁰⁷ Taberî, I, 3334; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, I, 380; *Vak'atü Sıffin*, s. 573-574.

¹⁰⁸ *Vak'atü Sıffin*, s. 572, 574, 576; Taberî, I, 3333; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, I, 381; İbn A'sem, I, varak 129A; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 402; Dîneverî, s. 192; *Kitâbu'l-İmâme*, I, 110. Burada el-Eş'as'ın ismi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin ismi üzerinde ısrarcı olanlar arasında zikredilmemektedir.

¹⁰⁹ Taberî, I, 3333; *Vak'atü Sıffin*, s. 572.

¹¹⁰ *Vak'atü Sıffin*, s. 576.

¹¹¹ Taberî, I, 2930, 2935; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, V, 46; Halîfe b. Hayyât, I, 145, 147.

¹¹² Taberî, I, 3143, 3145-3154, 3172-3173; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, I, 349-350.

¹¹³ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, I, 380.

¹¹⁴ *Vak'atü Sıffin*, s. 580 vd.

¹¹⁵ Şahitlerin listesi için bkz. *Vak'atü Sıffin*, s. 580-583.

mesi gereken nokta, bu belgenin içeriğinin açıkça ifade edilmemiş olması¹¹⁶ ve Hz. Ali'nin isminden *Emîru'l-Mü'minîn* unvanının çıkarılmasından sonra hazırlanmış olmasıdır.¹¹⁷ Hakemlerin görevinin Kur'ân'ın rehberliğinde bir karara varmak oldukları da rivayet edilir. Bu olmadığı takdirde, rehber olarak Hz. Peygamber'in sünnetine başvurulması gerekecekti.¹¹⁸ Ebû Mihnef'in rivayeti bu sünnete, *es-sünnetü'l-âdiletü'l-câmiatu ğayru'l-müferrika* şeklinde işaret etmektedir. Ebû Mihnef şunu da ilave etmektedir: hakemlerden biri ölürse, yenisi kendi gurubu tarafından tayin edilecektir.¹¹⁹

Tahkim-nâme hazırlanıp el-Eş'as b. Kays'tan insanlara duyurması istendiğinde bir gurup *Kurrâ* tarafından geçersiz bulunmuş ve "Hüküm ancak Allah'a aittir" çağrısı yapılmıştır. Kaynaklardaki genel kabule göre bu dönemde el-Eş'as b. Kays'a muhalefet eden lider Urve b. Üdeyye et-Temîmî idi. Urve yüksek sesle şöyle seslenmiştir: "Allah ile ilgili konularda insanlar hüküm verebilir mi? Hüküm ancak Allah'a aittir."¹²⁰ Sadece Şakîk b. Seleme *Vak'atu Sıffin*'de şunu ifade eder: Bu çağrı Benû Anze'den Ma'dân ve Ca'd isimli iki kardeş tarafından başlatılmış ve Murad, Râsib ve son olarak da Temîm kabilesi mensupları ona katılmıştır. Bu rivayete göre Urve ortaya çıkmış ve el-Eş'as b. Kays el-Kindî'ye saldırmıştır.¹²¹ Bununla birlikte Urve'nin görüşünü, Ma'kil b. Kays er-Riyâhî, Mis'ar b. Fedekî ve Şebes b. Rib'î el-Yerbûî gibi Temîm'den Kûfe'ye ilk dönemlerde gelen bazı kimselerin paylaştığı rivayet edilir. Şakîk b. Seleme'nin rivayetine göre Urve ile fikrini paylaşanlar Hz. Ali'ye tahkimi kabul ettiğinden dolayı pişmanlık duymadığı takdirde onun ordusundan ayrılma kararını vereceklerini söylemişlerdir. Hz. Ali bunu yapmayacağını söylediğinde, onlar da sözlerinin gereğini yapmışlar (Hz. Ali'nin ordusundan ayrılmışlar) dır.¹²²

Açıkça ifade etmek gerekirse, üzerindeki anlaştıkları tahkim-nâme, *Kurrâ*'nın istediği metin değildi. Bu sebeple el-Eş'as'ın metni okumak için ortaya çıktığında *Kurrâ*'nın ona saldırması şaşırtıcı değildir, zira onlar özellikle el-Eş'as ve çok sayıdaki taraftarının Hz. Ali'yi tahkimi kabule zorlayan kimseler olarak tahkimi kolayca kendi avantajlarına çevirebileceğini görmüşlerdi.

¹¹⁶ Petersen'in görüşü (*Ali and Muawiyah in Early Arabic Tradition, Studies on the Genesis and Growth of Islamic Historical Writing until the End of the Ninth Century*, Copenhagen, 1964, s. 36) beyan edilen belgenin muhtevasının yanlış olduğu ve bunun da bizzat tahkim konusunu yanlış anlamaktan kaynaklandığı yönündedir.

¹¹⁷ Taberî, I, 3335; *Vak'atü Sıffin*, s. 582-583.

¹¹⁸ *Vak'atü Sıffin*, s. 578-580.

¹¹⁹ Taberî, I, 3336.

¹²⁰ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, I, 382-383; Taberî, I, 3339; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Leipzig, 1923, s. 88; Şemmâhî, *Kitâbu's-Siyer*, Kahire, 1884, s. 47-48.

¹²¹ *Vak'atü Sıffin*, s. 587-589.

¹²² *Vak'atü Sıffin*, s. 587-590. Ayrıca bkz. Taberî, I, 3339; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, I, 382-383. Söz konusu yerlerde Iraklıların görüşünü paylaşan Temîmlilerin listesine yer verilmektedir.

Kurrâ'nın tahkimi reddetmesinin diğer hayati ve en önemli sebebi, Hz. Ali'nin *Emîrül-müminîn* olarak adlandırılıp herkes tarafından Halife olarak kabul edileceği beklentileriydi.¹²³ Maalesef olaylar onların beklentilerinin aksine gerçekleşti ve Hz. Ali'ye *Emîrül-müminîn* unvanıyla değil, adıyla hitap edildi. Diğer taraftan Hz. Ali bunu kabul etmiş ve unvanının çıkarılmasına hiç itiraz etmemiştir. Ancak tekrar ifade etmek gerekirse, Hz. Ali'nin bunu kabul etmesindeki nihai amil el-Eş'as'ın tavırdır.¹²⁴ Hz. Ali'nin hakkı olan unvanını elinde bulundurma ısrarında başarısız oluşu, belki de kendisine en çok zarar veren unsur idi. Tahkim konusunda rehber olarak tavsiye edildikleri rivayet edilen Kur'an ve sünnetin çözüme temel teşkil edecek bir esas ortaya koyduğu muhtemelen düşünülmemiştir. Zira ne Kur'an ve ne de sünnet Halifeler hakkında herhangi bir şey söylemiştir. Bundan sonra *Kurrâ* artık tahkimi kabul etmek veya Hz. Ali ile birlikte savaşa devam etmekle ilgilenmemiştir. Zira onlara göre Hz. Ali'nin konumu kötüleşmişti ve Muâviye'yi mağlup etme şansı zayıftı. Hz. Ali yenildiği takdirde Irak'ta kalabilecekti ve *Kurrâ* bunu arzu etmiyordu. Zira onların tercihi, bölgede kendilerine hiçbir rakibin olmamasıydı. Bu noktada Hz. Ali ve daha sonra *Hâricî* olan gelen *Kurrâ* arasında bölünme gerçekleşti ve Kûfe'ye iki mil uzaklıkta bir köy olan Harûrâ'ya çekildiler. Harûrâ'dan Hz. Ali'den tahkimden dolayı pişmanlık duyması talebinde bulundular. Hz. Ali bunu reddetti ve *Harâcîleri* Kur'an ve sünnet bilgisi olmayan kimseler olarak değerlendirdi.¹²⁵

Tahkim buluşması Safer 37/Temmuz 658'den Şaban 38/Ocak 659'a ertelendi ve Güney Filistin'de bir vaha olan Ezruh'ta gerçekleştirildi.¹²⁶ Bu ertelemenin sebebi, Safer 38/Yaz 659'da Nehravan'da açık bir isyana dönüşen Irak'taki *Hâricî* isyanının sebep olduğu zorluklardı.¹²⁷ Nehravan'daki *Hâricî* güçlerin sayısı yaklaşık olarak dört bin idi. Belâzurî'nin kaydettiğine göre Hz. Ali'nin ordusu on dört bin kişi olup, *Hâricîleri* yenmişlerdir.¹²⁸

Hz. Ali'nin Nehravan'daki zaferi, sıkıntılarnın sonu olmadı. Aksine akabinde diğer problemlere yol açtı, zira bir kez daha Hz. Ali Müslüman kanı akıtma sorumluluğuna maruz kaldı. Buna karşılık Muâviye olaylara seyirci kalmıştır.

¹²³ Vak'atü Sıffın, s. 593.

¹²⁴ Taberî, I, 3334-3335; Vak'atü Sıffın, s. 582-583; Ya'kûbî, II, 189.

¹²⁵ Taberî, I, 3368-3369; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 394; Dîneverî, s. 206; İbnü'l-Esîr, III, 338-339.

¹²⁶ Taberî, I, 3362, 3363; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 389, 390, 391; Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, *Kitâbu'l-Emvâl*, Yay. Muhammed Halil Haras, Kahire, 1968, s. 332.

¹²⁷ Petersen, s. 186.

¹²⁸ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 396. Taberî'nin kaydettiği Hz. Ali'nin ordusunun sayısının 68.000 olduğu (Târîh, I, 3372) rivayeti mübalağalı olmalıdır.

Şaban 38/Ocak 659'un sonunda hakemlerin buluşması gerçekleştirildi. Hz. Ali ve Muâviye'nin her ikisi de buluşma için Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Amr b. el-Âs başkanlığında dört yüz adamını göndermiş, ancak bir karara varılmamıştır.¹²⁹

Tahkimin hemen önce ve sonrasında Kûfe'de, Nehravan savaşından hayatta kalanların liderliğini yaptığı ciddi bir ayaklanma meydana gelmiş, ancak başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bununla birlikte *Hâricî* muhalefeti devam etmiş ve 40/661'de Hz. Ali'nin öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Hz. Ali'yi öldürenin *Hâricî*lerden İbn Mülcem el-Murâdî olduğunda kaynaklar ittifak halindedir.

¹²⁹ Hâlfî b. Hayyât, I, 174.